

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Верховод Ірина Сергіївна

к.е.н., доцент

Леушина Олена Анатоліївна

к.е.н., доцент

Худяк Ксенія Володимирівна

студентка

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

м. Мелітополь, Україна

Анотація. В статті аналізуються чинники функціонування системи соціального захисту населення як відкритої, розгалуженої, багаторівневої й багатофункціональної системи, спрямованої у своїй діяльності на підтримання індивідуально-суспільної рівноваги, активізацію соціально-економічного потенціалу й запобігання негативним наслідкам трансформаційних процесів та мінімізацію соціальних ризиків у суспільстві шляхом законодавчого, економічного, організаційного, управлінського та освітнього забезпечення гендерної рівності. Визначено шляхи підвищення рівня дотримання принципу гендерної рівності в аспектах удосконалення нормативно-правової бази, урахування гендерного компонента в програмах економічного та соціального розвитку, удосконалення механізму проведення гендерно-правової експертизи, удосконалення механізмів реалізації права на захист від дискримінації за ознакою статі, внесення гендерної складової до програми соціальних реформ з залученням органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій і об'єднань, діяльність яких спрямовується на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Ключові слова: соціальний захист, гендерна рівність, гендерний підхід, система соціального захисту, гендерна соціальна політика.

Сьогоденна гендерна політика в Україні ґрунтується на низці основних міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною, та регулюється національними нормативно-правовими актами щодо рівності між жінками й чоловіками, зокрема Конвенцією ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» та Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [11], скеровується й координується на даному етапі Державною Соціальною програмою забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273 [3], метою якої є удосконалення механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства та впровадження європейських стандартів рівності.

Метою статті є аналіз законодавчого, правового та соціально-економічного супроводу розвитку гендерних аспектів системи соціального захисту в Україні та обґрунтування перспектив розширення соціально-економічних можливостей забезпечення рівних з прав і можливостей жінок і чоловіків у системі соціального захисту нашої країни.

Українське суспільство на сучасному етапі набуває змін як в системі політичних перетворень, нових технологій, способів організації економіки, так і стосовно усталених уявлень щодо ролевої участі жінки й чоловіка в сучасних суспільних трансформаціях. Україна зобов'язується поступово «наблизити своє законодавство до законодавства ЄС у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» [17, с. 18]. Свідченням визнання державою важливості гендерних питань було прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» у 2005 році, на сучасному етапі – прийняття Державної програми гендерного розвитку (2018 рік). Вперше за майже 40 років з моменту ратифікації Україною «Конвенції про ліквідацію всіх

форм дискримінації щодо жінок» (КЛДЖ), прийнято «Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок» на період до 2021 р. Реалізація заходів Плану сприятиме подоланню найбільш гострих проявів дискримінації щодо жінок і дівчат, зниженню рівня гендерно зумовленого насильства, розширенню економічних можливостей жінок, забезпеченню рівного доступу до правосуддя, участі у прийнятті рішень у політичному та суспільному житті тощо [6].

Однак, як зазначають С. Євченко та О. Остапчук, юридична рівність не завжди зумовлює рівність фактичну і рівність економічну [4, с. 14]. Тому, визначаючи систему соціального захисту населення як відкриту, розгалужену, багаторівневу й багатофункціональну систему, дія якої спрямована на підтримання індивідуально-суспільної рівноваги, активізацію соціально-економічного потенціалу й запобігання негативним наслідкам трансформаційних процесів та мінімізацію соціальних ризиків у суспільстві шляхом законодавчого, економічного, організаційного, управлінського та освітнього забезпечення, яке базується на двосторонньому зв'язку із соціумом, окремими соціальними верствами населення [16], зазначимо, що гендерна критика соціальної політики в багатьох міждисциплінарних дослідженнях [8] спрямовується переважно «на виявлення тих механізмів соціального забезпечення, політики зайнятості, охорони здоров'я, які впливають на погіршення становища жінок, посилюють або відтворюють гендерну нерівність» [15]. Саме тому постає нагальне завдання вивчення засад інтегрування гендерного підходу в державну політику України як на національному, так і на місцевому рівнях, а також визначення ролі дієвості заходів у соціальній політиці на матеріалах законодавчих, правничих та інших галузевих компонент соціальної захищеності населення [10, с. 124 – 127].

Теоретичним підґрунтям впровадження гендерного підходу слугує низка категорій, що використовуються для аналізу структури і змістовних компонент процесу інтегрування гендерного підходу в соціальній політиці сучасної України. Насамперед, це категорія соціальної захищеності населення, що

визначається як результат дії складових системи соціального захисту населення як економічної, соціальної, політичної, організаційної та правової підсистем суспільних відносин. Ці підсистеми тісно між собою взаємопов'язані, і тільки їхня взаємодія постає у вигляді інтегрованого утворення – соціальної захищеності населення [14]. Таким чином, гендерний підхід виконує роль діагностичного інструментарію подолання неефективного розподілу соціальних і економічних ресурсів між статями, визначає ситуацію з позиції критичного осмислення, відкриває інверсійність соціальної політики стосовно чоловічої й жіночої суспільних страт для можливої деконструкції чинної ієрархії статей [2] на всіх рівнях усіма суб'єктами політичної діяльності в процесі реорганізації, реформування і оновлення, зміни і розвитку суспільства, визначення напрямів і оцінки політичних перетворень [7]. Як складова соціальної справедливості, гендерний паритет відображає принцип реального визнання рівноваги в суспільному житті між статями у праві вибору, використанні можливостей, гендерній самоідентифікації й особистій самореалізації, а рівність прав означає наділення однаковими правами де-юре осіб жіночої та чоловічої статей у всіх сферах життя та забезпечення де-юре рівних умов втілення у різних сферах життєдіяльності [8]. Часто використовуване поняття рівності можливостей змістово означає наявність системи засобів, підкріплених правовими гарантіями досягнення де-факто рівних умов щодо доступу, розподілу, використання політичних, економічних, соціальних та культурних цінностей, тобто вказує на не лише правові, а й соціально-економічні та соціально-культурні аспекти проблеми. [4, с. 53]. Отже, соціальна практика сьогодні підтверджує потребу переходу державної політики від забезпечення певних функцій – освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального господарства та соціального захисту до інтегрованих форм політики соціального розвитку [17].

Як можемо констатувати з огляду чинних документів, згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, в Україні відбувається активний процес реформування законодавства у соціальній сфері. Упродовж останніх років робота спрямовується на проведення імплементації директив ЄС у соціальній

сфері та виконання положень Підрозділу 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» Розділу V Угоди про асоціацію. Урядом ратифікована низка документів і нормативно-правових актів, серед яких відзначимо Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 (березень 2016 р.), Європейський кодекс соціального забезпечення (листопад 2016 р.). В рамках проекту 2017 р. «Практики роботи Міністерства соціальної політики України із забезпечення рівності жінок і чоловіків на ринку праці в контексті імплементації відповідних директив ЄС» представлено дослідження «Гендерна дискримінація у доступі до праці й послуг: оцінка стану впровадження Україною антидискримінаційних Директив Ради ЄС» [1, с. 6].

Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 р. [5] засвідчив досягнення значного прогресу в соціальній сфері та трудових відносинах, а на сьогодні Україна продовжує роботу з впровадження принципів гендерної рівності (затверджено Державну соціальну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р. [12] і Національний план дій з виконання заключних зауважень Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок [13].

Разом з тим, результати Національного опитування щодо рівності чоловіків та жінок [9] констатують значний суспільний запит на тематику гендерної рівності (77% українців стверджують, що рівність між чоловіками та жінками важлива для них. Більш ніж дві третини українців бачать, що наразі в політичному житті країни домінують чоловіки, але лише 36% вважають, що так має бути), засвідчують актуальність звернення до цієї проблеми перспектив розширення соціальних можливостей обох статей в професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі, репродуктивній поведінці тощо. Нижче наводимо аналіз стану імплементації «Директиви 79 /7/ЄЕС про поступове запровадження принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у сфері соціального забезпечення», що охоплює державні системи обов'язкового соціального забезпечення, що передбачають захист від таких ризиків, як

хвороба, інвалідність, старість, безробіття, нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання.

Частково положення Директиви стосуються і соціальних допомог, якщо вони спрямовані на доповнення чи заміну названих вище систем соціального забезпечення. Загалом, згідно Директиви 79/7/ЄЕС, під принципом рівного ставлення розуміється відсутність будь-якої прямої чи непрямой дискримінації за ознакою статі, зокрема, щодо шлюбного або сімейного статусу щодо:

а) сфери застосування режимів соціального забезпечення і умов доступу до них;

б) зобов'язань здійснювати внески і обчислення їх розміру;

в) визначення розміру соціальних виплат, умов які регулюють строки виплат і збереження права на їх отримання.

При цьому, в ст. 4 Директиви наголошено, що принцип рівності у ставленні існує без шкоди для положень про захист матерів, тобто, встановлення додаткових гарантій у сфері соціального забезпечення для жінок у зв'язку з материнством може бути виправданим та не вважатиметься дискримінацією.

В цілому положення Директиви 79/7/ЄЕС, що визначають її цілі, завдання та сферу дії, враховано в національному законодавстві. Передбачено загальні норми, що регламентують рівність чоловіків та жінок у сфері соціального забезпечення: Конституція України, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [11]. Водночас, у спеціальних законодавчих актах, що регламентують окремі види та форми соціального забезпечення, зокрема, Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Законах України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про соціальні послуги» тощо принцип рівності загалом, та гендерної рівності, зокрема, не закріплено. Це, на нашу думку, є одним з основних недоліків

поточного стану імплементації Директиви 79/7/ЄЕС. Законодавство України передбачає створення рівних умов для жінок і чоловіків щодо отримання соціальних та пенсійних виплат. Громадяни, незалежно від статі, мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46 Основного Закону). Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування здійснюється за принципом рівноправності застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат.

На основі детального порівняння положень Директиви 79/7/ЄЕС та національного соціально-забезпечувального законодавства (порівняльна таблиця аналізу відповідності національного законодавства нормам Директиви 79/7/ЄЕС – на www.bureau.in.ua) можна визначити основні проблемні аспекти щодо стану її імплементації в Україні:

- а) відсутність закріплення принципу гендерної рівності у спеціальному законодавстві щодо соціального забезпечення.
- б) розбіжності у застосуванні термінів щодо визначення соціальних ризиків.
- в) наявність дискримінаційних норм за ознакою статі в соціально-забезпечувальному законодавстві.
- г) відсутність механізму протидії непрямій дискримінації у соціально-забезпечувальному законодавстві.
- д) недосконалість механізму проведення антидискримінаційної та гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів.

Висновки

1. Основним завданням функціонування відкритої, розгалуженої, багаторівневої й багатофункціональної системи соціального захисту населення є підтримання суспільної рівноваги, активізація соціально-економічного потенціалу всіх соціальних страт, запобігання негативним наслідкам

трансформаційних процесів та мінімізація соціальних ризиків у суспільстві шляхом законодавчого, економічного, організаційного та управлінського забезпечення гендерної рівності.

2. Українська держава послідовно впроваджує основні елементи нормативно-правової бази сталого розвитку на засадах євроінтеграційного руху, сприяючи гендерній рівності й протидіючи дискримінації за ознакою статі, однак на практиці в українському суспільстві констатується значний запит удосконалення механізмів дотримання принципів гендерної рівності, що потребує активізації наукового супроводу та координації зусиль.

3. Аналіз законодавчої бази, матеріалів науково-дослідницьких джерел, звітів реалізації чинних міжнародних та державних програм соціального захисту засвідчують взаємовпливи функціонування економічної, соціальної, політичної, організаційної та правової підсистем системи соціального захисту населення, виявляють певні проблеми та недоліки інтегрування гендерного підходу в державну політику України на міждержавному, національному і місцевому рівнях та дієвості механізмів державних та галузевих заходів у соціальній політиці та потребу їх вдосконалення для розвитку сталих суспільних відносин.

4. Аналіз дієвості державних та галузевих заходів щодо першочергової імплементації Директиви 79/7/ЄЕС про поступове запровадження принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у сфері соціального забезпечення, що охоплює державні системи обов'язкового соціального забезпечення, що передбачають захист від таких ризиків, як хвороба, інвалідність, старість, безробіття, нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання на матеріалах законодавчих, правничих та інших галузевих джерел засвідчує низку невідповідностей, які суттєво обмежують ефективність гендерних програм на практиці.

5. Проведений аналіз реалізації чинної законодавчої бази та реалізації державних програм останніх років дозволяє визначити основними спрямуваннями розвитку механізмів підвищення рівня соціального

забезпечення, політики зайнятості, охорони здоров'я, що чинять суттєвий вплив на стан гендерної рівності в Україні наступні:

- підвищення рівня дотримання принципу гендерної рівності в аспектах удосконалення нормативно-правової бази;
- урахування гендерного компонента в комплексних програмах економічного та соціального розвитку;
- удосконалення механізму проведення гендерно-правової експертизи механізмів реалізації права на захист від дискримінації за ознакою статі;
- внесення гендерної складової до стратегій і програм реформ з залученням органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій і об'єднань, діяльність яких спрямовується на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналіз регулювання дотримання рівності та недискримінації у доступі до праці, послуг та соціального забезпечення: оцінка стану впровадження Україною антидискримінаційних директив ЄС. Аналітичний звіт за результатами дослідження. К., 2019. 49 с.

2. Деріга В.В. Соціальна і гуманітарна політика: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 178 с.

3. Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України № 273 від 11 квітня 2018 р.

4. Євченко С.В., Остапчук О.Л. Впровадження комплексного гендерного підходу в роботу органів державної виконавчої влади на регіональному рівні: Методичні рекомендації. Житомир: Видавник: ФОП Оржехівський А.О. СВ В00 №762079А.О. 2018. 56 с.

5. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 р. URL: <https://eu-ua.org/zvity-pro-vykonannia->

uhody-pro-asotsiatsiiu?fclid=IwAR0LgEJ0bMHZg44rxPPXXhQSb3u__d_34-JZ4NBrlV08mHBcpApW3-vbFRA

6. Звіт про діяльність віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Іванни Климпуш-Цинцадзе з реалізації політики гендерної рівності за 2017р. - I півріччя 2019 р. URL: http://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/zvit_po_genderu_-_19_07_2019.pdf

7. Інтегрування гендерного підходу в державну політику України. К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 128 с.

8. Мельник Т. 50/50: Сучасне гендерне мислення: словник К.: «К.І.С.», 2005. 280 с.

9. Національне опитування щодо рівності чоловіків та жінок (липень 2018 р.) URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/ivanna-klimpush-cincadze-prezentovala-rezultati-pershogo-nacionalnogo-opituvannya-shchodo-rivnosti-cholovikiv-ta-zhinok>

10. Пірог Л. Гендерні особливості соціального захисту населення. Актуальні проблеми філософії та соціології, (6), 2015. С 124-127.

11. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866- IV. URL: [http:// www.president.gov.ua/documents/3308.html](http://www.president.gov.ua/documents/3308.html).

12. Про затвердження державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 року № 273. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-socialnoyi-programi-zabezpechennya-rivnih-prav-ta-mozhливостей-zhinok-i-cholovikiv-na-period-do-2021-roku>

13. Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 вересня

2018 року № 634-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-go-planu-dij-z-vikonannya-rekomo-zhinok-do-vosmoyi-periodichnoyi-dopovidy-ukrayini-pro-vikonannya-konvencyi-pro-likvidaciyu-vsih-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok-na-period-do-2021-roku>

14. Руженський М.М. Соціальна захищеність населення в умовах формування ринкової моделі економіки України: монографія. К.: ІПК ДСЗУ, 2013. 318 с.

15. Світайло Н. Гендерний портрет українського суспільства. Аналітичне дослідження / Н. Світайло, В. Павленко, А. Костенко. Суми: Вид-во СумДУ, 2009. 81 с.

16. Туленков М.В. Політика соціального захисту: монографія / М.В. Туленков, Ю.Ж. Шайгородський. К.: Центр соціальних комунікацій, 2011. 184 с.

17. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: соціально-трудоий вимір. Книга перша: збірник актів законодавства України та *acquis communautaire*. Львів: Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2015. 1144 с.